

FÖRRÄDT

"Eg vil deg berre vel, du kjæraste dotter mi. Ingenting anna. Og derfor er det mi plikt å seia deg at frå no av har mannen din fullt og heilt rett og makt over deg. Du må vera føyeleg og lydigg som eit lam, elles blir han dårleg tent med den søte vesle kona si. Og da set du deg opp mot Guds orden, og det er det verste av alt".

FORRÅDT

av Amalie Skram

dramatisert av Tormod Skagestad

Ory	INGUNN ØYEN
Carl Adolph Riber	SVERRE BENTZEN
Fru Ingstad	RAGNHILD HILT
Ane	BAB CHRISTENSEN
Førstestyrmannen	ANDREAS KOLSTAD
Halvdan	TROND TEIGEN
Einar	ØYVIND M. LUNDE ELGSTØEN/ GAUTE SKJEGSTAD

Regi	TORMOD SKAGESTAD
Scenografi	MIA RUNNINGEN

• Inspisient KRZYSZTOF SELIGA • Teknisk produsent JIM FAINBERG • Maske MARIT FRAMSTAD • Lyd MENY BLOCH • Lys FINN RUNE ANDERSEN •

• Rekvistitt MARIT FJELDSTAD • Suffli HELLE ENGMARK/ASTRID HELLESEN • Scenekoordinatorar ANDREAS ZSIDEK/EIVIND MOLAND •

Ein pause • Urpremière på Scene 2 den 10. september 1994

Foto: William Mikkelsen • Redaksjon: Rune H. Trondsen • Trykk: Falch Fargestrykk

FORRÅDT

- frå privat katastrofe til tragikomisk forteljing om sjøfolk, mødrer og døtrer

Amalie Alver på konfirmasjonsdagen i 1863. Året etter var ho gift.

Det finst ei setning i romanen *Forrådt* (1892) som straks får ein til å tenkje på det kjende portrettet av Amalie Skram som sekstenårig konfirmant. Det er i byrjinga av boka - mora ser på si syttenårige dotter på bryllaupskvelden hennar. Ho ser dottera, Aurora, stå slank og smal midt på golvet i brudekjolen, som får henne til å verke høgare enn ho er:

“Hun hadde slått sløret til side fra det bleke ansikt, hvis store blå, alvorlige øine ikke syntes å høre hjemme mellom de barnlig buttede kinner.”

Augo er blå i staden for brune som Amalies; elles er likskapen slående. Det kloke blikket er òg det første ein festar seg ved på det velkjende konfirmasjonsbiletet.

Men Orys vaksne blick er berre eitt av talause sjølvbiografiske drag ved romanen om *Ory* eller *Aurora*, som gifta seg altfor tidleg - på same måten som *Malla* eller *Amalie Alver* (f. 1846) sjølv.

Forrådt har elles alltid - og med rette - vore rekna som ei av Amalie Skrams beste bøker, ikkje minst fordi ho her paradoksalt nok har fått

distanse til det private stoffet. Som så mange andre forfattarar skreiv Amalie Skram betre dess *djupear* ho greip fatt i eige liv. I *Forrådt* har ho berre dikta varsamt om på noko, og det vesle ho har endra, det er den einaste veike sida ved romanen. Det gjeld foreldra til brura. I motsetnad til Amalies eigne foreldre høyrer Ingstad og frue heime i dei danna samfunnssklassane. Kvifor dei må kaste syttenåringen inn i ekteskap, er litt uklart. At Ory sjølv er sjarmert av Riber, overtyder ikkje heilt. Men her var den *verkelege* historia for farleg. Å gi Ory den bakgrunnen Amalie Skram sjølv hadde, kunne fått konsekvensar både for mottakinga av forfatterskapen og for sjølvbiletet til forfattaren.

Korleis var så bakgrunnen for Amalie Alvers giftarmål?

Vi må som sagt ta fatt i den sosiale standen til foreldra. Mora var dotter til ein lappeskomakar i Bergen, faren ein av femten sysken på garden Alver i Alversund - med andre ord stril og innflyttar til byen. Ekteparet budde elendig i Apothekersmuget i førstninga. Mons Alver dreiv handel i kjellaren, vart omtala som “kjællermannd”, lågast av alle handlande. Han dreiv opp handelen, fekk større lokale, men butikken var framleis ein “bondehandel”: sukker, sirup, talglys, tauverk. Han tente likevel pengar, spekulerte i sild, dreiv med lysstøyping. Familien budde etter kvart i eit fint hus i Cort-Philsmuget. Likevel heldt det heile fleire gonger på å bryte saman. Da Amalie var ti år, vart Alver erklært konkurs. Han redda seg, kunne halde fram; men da dottera skulle konfirmerast, byrja det å rakne igjen. Året etter var skifteretten nådelaus, inspiserte huset, skreiv inventarlistar, men kunne ikkje ta med senger, kommodar, gardiner, gryter, kjelar - for kvar ting i

huset var alt pantssett. For å sleppe rettargang drog Alver til Amerika så å seie på dagen. Mora sat att med fem born og pantsatte borddukar og eldrakera. Midt i dette fridde ein skipskaptein til Amalie - syttenåringen var den uomstridd vakraste jenta i Bergen - og i eit anfall av sorg, forvirring, otte for mor og sysken, overlevingsdrift og katastrofemaksimering, kanskje også pressa av mora - svara syttenåringen ja.

Så vidt atten år gammal vart ho så gift med Bernt Ulrik Müller, som var 27 år. Ung etter våre omgrep, men ni år eldre enn brura og fullbefaren også når det galdt sjømannens røynsler frå horestroka i hamnebyane rundt i verda. Ikkje dess mindre var han danna, liberal, sympatisk og hørde til "en av byens beste familier". Tradisjonen veit å fortelje at brudgommen var forelska. Amalie "gjengjeldte ikke hans følelser". Ekteskapet utvikla seg til ein uheldig affære og enda først da Amalie fekk samanbrot og vart send til Gaustad.

Men først var Malla/Amalie - like eins som Ory/Aurora - ung brur. Og som kaptein Riber i romanen la den verkelege kaptein Müller ut på bryllaupsreise til Karibia. Kan hende prøvde den unge brura tidleg på reisa å ta livet av seg. I alle fall har ho vore djupt ulykkeleg. Årsaka var nok at mora let vere å nemne noko på førehand om den seksuelle sida av ekteskapet. Giftarmålet med Müller kunne vere fornuftig nok, sett ut frå den aktuelle situasjonen. Men driftslivet til mannen - slik det måtte opplevast av ei ung jente som ikkje var vekt seksuelt - hadde ikkje vore med i vurderingane. At "uvitande" kvinner ofte sat inne med fortrennd kjennskap - foreldresoverommet, bakgatehistoriene, byhorene - nettopp dette gjeld også Ory i *Forrådt*, - det hjelpte ikkje. Dottera si bitre innstilling retta seg mot mora fordi ho hadde

Hulda Garborg om Amalie Skram.

22/11 1910

...Læst Frk. Tibergs bok om «Amalie Skram»; det er samlet en mængde stof, men, men - forf. har aldrig kjendt Amalie; det er ikke rimeligt, at hun skulde kunne gi noget helt rigtig billede af det sammensatte, mangfoldige deilige menneske og den store ubarnhjertige kunstner Amalie Alver Møller Skram. Hun var som en glimrende salamander, vextende, betagende og farlig, helt sine stemninger ivold, med tusind tankelyn gjennem hodet i et eneste øieblik. Og det lynet høit. Tankerne ramlet hende ofte ud af munden i vild, strålende forvirring. Det kunde kulminere i en liten djerv ed, som forskrækket hende selv, så ansigtet med en gang blev fuldt af gravrædsel: «Forlad min synd, sidder jeg ikke her og bander! Og Gud som har været god mot mig!» - Ak ja, hun var morsom, hvor vondt hun havde det.

23/1 1913

Amalie Skrams store talent blev mishandlet på al vis; men ingen magt i verden kunde kue det. Det brøt på som et element; hun ville ha digtet, om hun sat på en sten i en ørken. Hun vilde ikke skrevet så godt og sørgeligt om sin ensomhet; hun vilde følt sig midt i en uendelig vrimmel, digtet om de tusind ting som ikke lot hende i ro. Hun fik aldrig nok af ensomhet. Hun kjæmpet til sin død for å oppnå ro og ensomhet inden fire nakne vægge ved et skrivebord. Hun leiet et fielt rum udenfor sin egen koselige leilighet i Kjøbenhavn og skrev for nedrullede gardiner. Og hun var så gjerrig på alle disse tilkjæmpede ensomme minutter. Da myldret de fram fra alle kroker, de halte og de bedrøvede og lastefulde og uudgrundelige væsner som huserte i hendes fantasi.

Frå Hulda Garborgs dagbok 1903-1914 (Aschehoug forlag 1962)

unngått emnet. Det måtte ein som kjende avsmak ved drifta, oppleve som forræderi, utført av den som skulle vere den første til å verne henne. Faktisk vara Amalie si bitre innstilling til mora i årevis, og vart først seinare erstatta av ein slags resignasjon. Konsekvensane av handlinga den gongen hadde vore for dramatiske. For borna, i eit stormfullt ekteskap, og seinare på grunn av skilsmissa. For Amalie, som betalte prisen i form av tap av sjølvkjensle, depresjonar og innlegging. For Müller, som likeins som Riber i romanen òg hadde vorte "forrådt" og som leid under forelskinga i eit bilete av det kvinnelege - som var eit vrengebilete. Den erotiske evna til den valdtekte brua gjekk av sporet og kunne i mange år berre manifestere seg som feberaktig fordømming av ungdomserfaringane til kapteinen.

Forrådt er teken rett ut av livet. Det er òg messegutten Halvdan, laga etter modell av ein messegut på ei av reisene til Amalie, og mange av Ribers trekk. Utolsemd, bråsinne og sjømannens hjelpeløyse stilt overfor kjenslene til kona - alt er nok delvis modellert over den verkelege kapteinen. For ikkje å snakke om Ory. Her har Amalie, som ei øm og skjønnsam mor stilt overfor seg sjølv som ung jente, utlevert utan å moralisere. Dobbeltportrettet av ekteparet vitnar i det heile om avklaringa som til slutt kom hos Amalie Skram i høve til diskusjonstemaet på den tida - debatten om kjønnsmoralen: I ein mellomperiode tok ho eit bjørnsonsk standpunkt - reinleik for begge partar før ekteskapet - før ho innsåg det vonlause i eit slikt ideal, og stod for eit moderne syn. Også kvinna måtte gjere sine røynsler før ho fann den rette.

Rett nok skal det seiast at når *Forrådt* boblar av humor og hemninglaus sjølvutlevering, og speglar forfattarens kjærlege forståing for begge partars ulykke, da er grunnen ikkje berre

ettertankens klare lys, men òg at komplikasjonane i det andre ekteskapet hennar etter kvart tente til å framheve dei gode sidene ved det første ... Kvar "avklaring" gir kanskje berre ei mellombels ro? Konfliktane held fram med å leva; relasjonane mellom mødrer og døtrer er framleis vanskelege, det same er samlivet mellom motstridande viljar i eit ekteskap. Slik har vi alle noko av forklaringa på at Mallas herleg autentiske replikkar og monomane, spel-levande menneske treffer oss heime. Dersom det da ikkje er det kapteinkona veit om livet til sjøs som er løyndomen?

Amalie Skram betalte dyrt for brudehandelen som attenåring. Men ho fekk mykje tilbake òg; kunnskapar som kom til nytte. Kvar hadde norsk litteratur- eller kulturhistorie vore utan Amalie Skrams romanar om sjølivet?

Liv Køltzow

Til nynorsk ved Leif Mæhle

Den industrielle utviklinga endra kvinna sin situasjon kraftig mot slutten av 1800-talet. Arbeidet i heimen vart delvis teke over av maskinar. Matlaging, brygging, reingjering o.l vart enklare. Moderne spinneri og reveri tok over andre delar av kvinnekvardagen.

For dei ugifte kvinnene frå borgarskapet var det utenkjeleg og umogleg å ta seg arbeid i fabrikkane. Dei ville blitt utstøytt frå familien og den sosiale klassen dei opprinneleg tilhøyrt.

Først mot slutten av 1870-åra fekk kvinner lov til å ta middelskoleeksamen. I 1882 fekk dei rett til å ta examen artium, og i 1884 vart det vedteke at kvinner skulle kunne ta universitetsksamenar, men det tok lang tid før dette vart vanleg. For døtrene i borgarskapet var ekteskap den sikraste, og ofte den einaste, hamna.

Ugifte kvinner vart såleis rekna som umyndige fram til 1863. Først da fekk dei som var over 25 år same rettar som menn. Gifte kvinner vart først rekna som myndige etter lovendinga i 1888.

Kvinner fekk ikkje vanleg stemmerett før i 1913

FRÅ ROMAN TIL DRAMA

Det er på øvste hylla - blant namn som Undset, Dostojevskij, Duun, Garborg, Hamsun og Skram - at dramatikaren og instruktøren Tormod Skagestad finn diktverk som han vil overføre til scenen. Han er ikkje smålåten når han plukkar i bokhyllene med verdslitteratur. Men audmjuk og lojal går han til verks.

For Tormod Skagestad byrja det på slutten av 1950-talet, arbeidet med å støype om dei store romanane til skodespel-form, med nasjonalverket *Kristin Lavransdatter* som det første. Før premieren på første delen, *Kransen*, i 1958 møtte han mange skeptiske og negative reaksjonar. Etter premieren forstumma kritikken, og folk strøymde til det gamle teatret i Stortingsgata 16. *Husfrue* og *Korset* følgde først på sekstitalet, og trilogien gjekk i årevis. *Kristin Lavransdatter* vart den største publikumssuksessen i historia til Det Norske Teatret, utan samanlikning. I 1976 kom dramatiseringa av Olav Duuns *Ettermæle*. Den skaffa Skagestad kritikarprisen for dramatisering og regi. *Kristin Lavransdatter* og *Ettermæle* synta at det var mogleg å forvandle store romanar til godt teater.

Skagestad gjekk no utanfor landegrensene. Han tok for første gong tak i Fjodor Dostojevskij og laga ein tolv episodars radioteaterversjon av *Raskolnikov*. Og midt på åttitalet vende han seg mot Knut Hamsun og Arne Garborg, begge i slekt med Dostojevskij, ulike som dei elles var og er. Først kom *Min elskede på jorden*, spela av

Riksteatret i 1987, eit skodespel om Hamsuns liv og diktning og om samlivet hans med Marie, bygd på deira egne tekster. To år seinare hadde Det Norske Teatrets Scene 2 première på dramatiseringa av Arne Garborgs *Den bortkomne Faderen*. Arbeidet med Hamsun førte til dramatisering av *Pan*, som fekk première på Den Nationale Scene i Bergen i 1991. Året etter vart *Pan* sett opp på Centralteatret.

Men etter *Raskolnikov* sleppte ikkje Dostojevskij taket, og Skagestad skreiv den første sceneversjonen sin av *Brødrene Karamasov* i 1980. Den ferdige dramatiseringa fekk urpremière på Oslo Nye Teater hausten 1993, 13 år seinare. Iblant mel Guds kvern sakte. Ho har òg male sakte når det gjeld kveldens prosjekt: *Forrådt* av Amalie Skram. Første versjonen av den dramatiseringa vart gjort sist på 1970-talet

- Ein del romanforfattarar har ein latent dramatar i seg; det er dei eg søker, seier Skagestad. Somme av dei har stor episk breidd, men dramaet ligg innkapsla i det breie laupet (Undset, Dostojevskij). Men Amalie Skrams *Forrådt* er langt knappare, og bygd på ein måte som ropar på dramatisering. I denne romanen ligg det så mange intense dialogar at det ikkje vart mi aller vanskelegaste bearbeiding, enda eg sjølvsgagt også her måtte fortette og omstrukturere. Eit drama må ha eit anna driv, ei annleis framdrift enn romanen, som ein kan leggje bort og ta igjen. Skodespelet må halde grepet utan avbrot i dei to-tre timane framsyninga varar. Men når eit litterært stoff baserer seg på personleg gjennomlevd liv og er

skrive av store diktarar som Amalie Skram og dei andre eg har gjeve meg i kast med, ligg tilhøva til rette for at det også skal kunne leve på scenen. Det er fascinerande for ein instruktør, med ansvar for sceneteksta, å oppleve - i tett samarbeid med skodespelarane - at kjende romanfigurar gradvis får sitt eige sceniske liv. Dei tek sjølvsgagt - og heldigvis - preg av temperament og legning hos skodespelarane, og av livsopplevingane deira, men

likevel slik at rollefigurane ligg nær opp til menneska i romanverket, seier Tormod Skagestad.

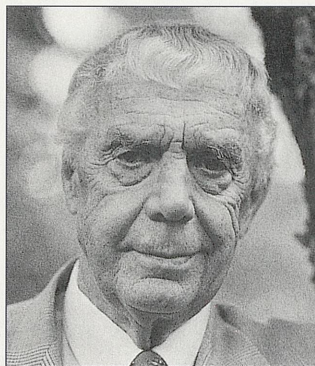
- Kvifor kan ikkje romanane bli ståande i bokhylla og bli lesne som dei var tenkte til frå forfattarens side?

- Kvifor skal dei stå i bokhylla og samle støv? Eller bli opplevde berre av ei

mindre gruppe? Kor mange nordmenn har lese *Brørne Karamasov*? Eg trur - nei, eg veit at ei vellykka dramatisering hjelper den døde forfattere til å bli halden levande. Ein god sceneversjon trekkjer boka fram i lyset igjen. Ei slik dramatisering, skikkeleg forløyst på scenen, blir eit eige verk som frigjer seg frå romanen, men løftar han likevel fram slik at langt fleire les og opplever han. Ei dårleg dramatisering skader ikkje forfattere, for den forsvinn momentant, seier Skagestad.

Det var dei mellommenneskelege konfliktane i *Forrådt* som fascinerte Tormod Skagestad og fekk han til å gå inn i Amalie Skrams verd.

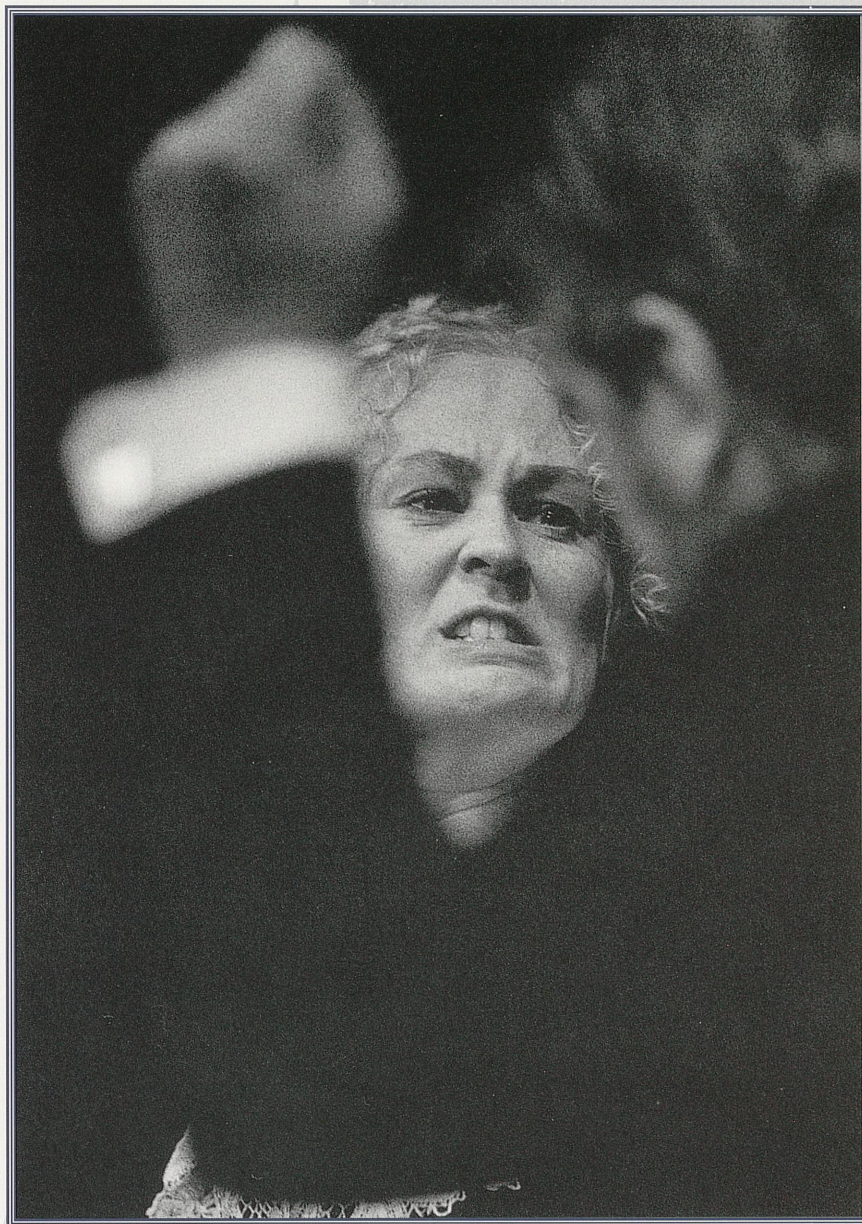
- Eg opplever ikkje *Forrådt* som utprega

kvinnestykke. Det er eit spel om menneske - kvinne og mann. Eit lagnadsdrama og ein dødsdans. Det er kjønnskamp på liv og død, der begge blir "forrådt" - Ory av det samfunnet ho veks opp i og blir forma av, så mannsdominert, men personifisert av hennar eiga mor, som nærmast pressar ho inn i eit ekteskap ho ikkje moden for. Også den samansette Riber - livsglad, men med undergangsdrift i seg - blir "forrådt", av Ory, som med all sin opprørske styrke ikkje greier å fri seg frå det korsettet som samfunnet har tvinga på henne. Derfor er det lagnadsdrama. Dei er dømde i utgangspunktet, seier han.

Da romanen kom i 1892, var han eit opprørsk innlegg i den heftige ekteskapsdebatten. Sidan da har mykje endra seg i tilhøvet mellom mann og kvinne. Likevel trur Skagestad at publikum vil kjenne seg igjen.

- Det er ein stor diktar som har skrivne *Forrådt*, og ho utleverer der utan skånsel og med mykje svart og beisk humor første delen av sitt bitre og forpinte liv, og med ein slik intensitet at den må fange oss. Det skjer først eit kvart hundreår etter at ho opplevde det, og ho ser det "gjennom den hule h ånd, til vinning for perspektivet". *Forrådt* er eit sjølvportrett og eit sjølvvirkonisk portrett. Ho skreiv romanen i ei tid som på mange måtar er fjern for oss, men skriket hennar er så intenst at det brenner seg gjennom hundreåret som har gått, og treffer oss. For "menneskenes hjerter forandrer seg ingenlunde," som Sigrid Undset sa. *Et dukkehjem* er like bunde til si tid som *Forrådt*. Det fengjer likevel igjen og igjen, fordi det pløyer så djupt i kvinne- og mannspsyken, og i konflikten som samlivet mellom mann og kvinne kan bere i seg.

HAUSTEN '94 SPELAR DET NORST

HOVUDSCENEN

Til november
"TROILUS OG CRESSIDA"
av William Shakespeare
Regi: Stein Winge
Scenografi: Tine Schwab

Noregsremière 16. september
"TIDA ER VÅR HEIM"
av Lars Norén
Regi: Kjetil Bang-Hansen
Scenografi: Helge Hoff Monsen

Première 19. oktober
"KARLSSON PÅ TAKET"
av Astrid Lindgren
Regi: Catrine Telle
Scenografi: Snorre Tindberg

Première 18. november
"KANIN KANIN"
av Coline Serreau
Regi: Otto Homlung
Scenografi: Kari Gravklev

SCENE 2

Til november
"FORRÅDT"
av Amalie Skram
Regi/dramatisering:
Tormod Skagestad
Scenografi: Mia Runningen

Première 17. november
"KRANES KONDITORI"
av Cora Sandel
Regi/dramatisering: Allan Edwall
Scenografi: Christian Egemar

Depotbiblioteket

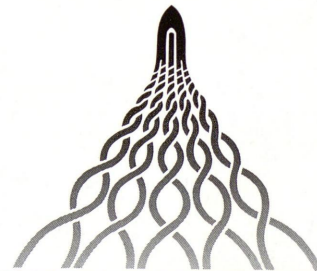
96sd 26 643

Frå 29. august

"MIRAD, EIN GUT FRÅ BOSNIA"
av Ad de Bont

Première 25. november
"SPØKSONATEN"
av August Strindberg

MED ATTERHALD OM ENDRINGAR

det norske teatret